

Jemielity, Witold

Okręg Bożniczy Łomżyński w pierwszej połowie XIX wieku

"Studia Łomżyńskie", 22, 2012, s. [149]-161

Zdigitalizowano w ramach projektu pn. Budowa platformy "Podlaskie Czasopisma Regionalne", dofinansowanego z programu „Społeczna odpowiedzialność nauki” Ministra Nauki i Szkolnictwa Wyższego (umowa SONB/SP/465121/2020).

Ministerstwo Nauki
i Szkolnictwa Wyższego

Udostępniono do wykorzystania w ramach dozwolonego użytku.

WITOLD JEMIELITY (Łomża)

Okręg Bożniczy Łomżyński w pierwszej połowie XIX wieku

Do 1939 r. Polska miała najwyższy udział procentowy ludności żydowskiej na całym świecie – około 3,3 miliona, co stanowiło 10% ogólnej liczby mieszkańców kraju. W wielu miasteczkach ludność żydowska sięgała prawie jednej trzeciej a niekiedy połowy liczby mieszkańców. W Łomżyńskim okręgi bóżnicze były w Ciechanowcu, Grajewie, Jabłonce, Jedwabnem, Kolnie, Łomży, Nowogrodzie, Radziłowie, Rutkach, Sokolach, Stawiskach, Szczuczynie-Wąsoszu, Śniadowie, Tykocinie, Wiźnie, Wysokiem Mazowieckiem i Zambrowie.

Już trzecie pokolenia mieszkańców Łomży nie spotyka się z Żydami. Autor zamierza przybliżyć żydowskie imiona i nazwiska, wiek zawierania małżeństw, częstość zgonów, umiejętność składania podpisów oraz wykonywane zawody w I połowie XIX wieku w Łomży i okolicy. Ukazanie tych zagadnień jest możliwe dzięki zachowanym aktom urodzenia, małżeństw i zgonów społeczności żydowskiej. Autor chce też wskazać na współistnienie starozakonnnych i chrześcijan.

Obszar Okręgu

Judaizm nie posiada ściśle hierarchicznej organizacji. Podstawową jego komórką jest miejscowa gmina, która wyznacza swego rabina, czyli nauczyciela i sędziego. Głównymi instytucjami każdej gminy jest cmentarz oraz synagoga, zwana po polsku bóżnicą. Zadaniem gmin było spełniania funkcji modlitewnych i udzielanie pomocy swoim członkom.

Żydzi z Łomży byli początkowo zależni od gminy w Śniadowie, która istniała od 1777 r. Rozporządzeniem z 6 marca 1809 r. przydzielono do niej tereny następujących parafii katolickich (w administracji cywilnej powiaty dzieliły się na parafie): Dobrzyjałowa, Drozdowa, Kolna, Łomży, Małego Płocka, Myszyńca, Piątnicy,

Radziłowa, połowy Nowogrodu, Rutek i Zawad. Większość tego terenu należała uprzednio do gminy w Stawiskach, ale ta gmina wskutek podziałów administracji cywilnej znalazła się w obwodzie biebrzańskim. W 1812 r. prefekt departamentu łomżyńskiego dokonał podziału gminy żydowskiej w Śniadowie, mianowicie do nowo utworzonej gminy w Łomży (gdzie była już synagoga i cmentarz) przyłączył tereny znajdujące się za rzeką Narwią. Na tę decyzję zaprotestowali Żydzi ze Śniadowa, którzy twierdzili, że tylko Żydzi pochodzenia niemieckiego żądali utworzenia gminy w Łomży, a inni mieszkańcy Łomży opowiadali się za pozostaniem przy Śniadowie. Utworzenie gminy w Łomży stało się możliwe dopiero wtedy, gdy rozkazem Napoleona z 22 czerwca 1807 r. zostały zrównane prawa wszystkich obywateli i tym samym odwołane prawa z 1570 i 1598 r. zabraniające Żydom przebywania w Łomży. Rada miejska Łomży 3 listopada 1807 r. zwróciła się do króla Fryderyka Augusta o zachowanie poprzednich praw. Król przedłużył zakaz osiedlania się Żydów w tym mieście na 10 lat, ale wkrótce zmniejszył do 4 lat¹. W 1826 r. rząd Królestwa Polskiego w miejsce dawnych gmin żydowskich utworzył Okręgi Bożnicze (parafie), które skupiały wokół siebie ludność żydowską zamieszkujejącą na konkretnym obszarze. W 1832 r. w obręb miasta Łomży włączono osiedle Rybaki i stało się ono głównym skupiskiem starozakonnych. Szybko rosła ich liczba w Okręgu Bożniczym Łomżyńskim, który obejmował miasto Łomżę i około 40 okolicznych miejscowości. Duże grupy ludności żydowskiej mieszkały w Drozdowie, Gaci, Giełczyźnie, Piąticy, Puchałach².

Autor usiłuje podać dokładną liczbę mieszkańców Okręgu Bożniczego Łomżyńskiego. Można tego dokonać w oparciu o zachowane spisy ojców rodzin (są nazwiska), z podaniem wniesionej przez nich składki na utrzymanie rabina, na cele kultowe i gospodarcze. W spisach tych nie ma liczby członków poszczególnych rodzin. Dopiero odpowiedź na pytanie, jak liczna była przeciętna rodzina żydowska pozwoli ustalić liczbę mieszkańców Okręgu. W 1812 r. w mieście Łomży były 72 rodziny, zaś w Okręgu: w 1845 r. w Łomży 291 rodzin, poza Łomżą 94 rodziny; w 1851 r. w Łomży 443 rodziny, poza Łomżą 99 rodzin; w 1854 r. w Łomży 371 rodzin, poza Łomżą 104 rodziny; w 1857 r. w Łomży 430 rodzin, poza Łomżą 234 rodziny; w 1860 r. w Łomży 450 rodzin, poza Łomżą 180 rodzin. Dla 1863 r. wymieniono dokładne liczby mieszkańców - w Łomży 5392 osoby, poza Łomżą 1765 osoby (razem miasto i wieś 7157 osób), a w mieście Łomży i poza miastem łącznie 842 rodziny. Dzielać 7157 przez 842 rodziny, wypada na jedną rodzinę 8,5 osób. Biorąc pod uwagę tylko osiem osób na jedną rodzinę żydowską daje to: w 1812 r. w mieście Łomży 556 osób, w Okręgu: w mieście Łomży w 1845 r. - 2328 osób, w 1851 r. - 3544, w 1854 r. - 2968, w 1857 r. - 3440, w 1860 r. - 3600. Poza Łomżą: w 1845 r.

¹ W. Jemielity, Ośrodki religijne i ludność wyznania mojżeszowego we wschodnim rejonie Królestwa Polskiego, Łomża 2001, s. 26.

² L. Kocoń, Ludność żydowska w Łomżyńskim w XIX i XX wieku, w: Żydzi i stosunki polsko-żydowskie w regionie łomżyńskim w XIX i XX wieku, Studia i materiały pod red. Michała Gnatowskiego, Łomża 2002, s. 83.

- 752, w 1851 r. - 792, w 1854 r. - 832, w 1857 r. - 1872, w 1860 r. - 1440 osób³. Na czele każdego Okręgu stał rabin, zastępował go podrabin lub szkolnik. Szkolnik występował jako świadek przy sporządzaniu aktów urodzenia, małżeństw i zgonów. W Łomży prawdopodobnie pierwszym rabinem był Alperowicz Zelman, do 1840 r., następnie w latach 1840 - 1844 Benjamin Dyskin, w latach 1845 - 1852 Osiej Lejba Dyski, w latach 1853 - 1857 Zoruch Dyski. Szkolnikami byli: Sender Chajka do 1836 r., Szmul Chajka do 1861 r.⁴

Pierwszy cmentarz żydowski w Łomży założono w XV wieku. Żydzi z Łomży początkowo grzebali się na cmentarzu w Śniadowie. Jak wspomniano wyżej, w 1812 r. posiadali cmentarz w Łomży, który służył im do 1892 r. Wówczas otwarto cmentarz położony przy drodze do Zambrowa. W 1812 r. Żydzi mieli też drewnianą bóżnicę. Jej stan w 1858 r. stan był zły, zamierzano budować nową. Dopiero w 1878 r. na skrzyżowaniu ulic Senatorskiej i Giełczyńskiej zaczęto budowę wielkiej synagogi, a ukończono w 1889 r.⁵

Akta stanu cywilnego

Do 1808 r. duchowni poszczególnych wyznań prowadzili akta urodzeń, małżeństw i zgonów dla swoich wiernych. Od tego roku w Księstwie Warszawskim zaczął obowiązywać, tak zwany, Kodeks Napoleona. Prowadzenie akt stanu cywilnego przejęli urzędnicy państwowi. Z racji ich braku, akta nadal prowadzili duchowni, ale już z upoważnienia państwa, jako jego urzędnicy. Wobec proboszczów również starozakonni spisywali akta urodzeń, głosili zapowiedzi w świątyni katolickiej, rejestrowali małżeństwa, spisywali akta zgonu. Tak było do ustawy sejmowej z 1825 r. Od 1 stycznia następnego roku dla wyznań chrześcijańskich połączono akta cywilne z metrykami kościelnymi i zlecono prowadzenie akt przelożonym urzędów parafialnych, czyli proboszczom. Natomiast dla wyznania mojżeszowego i innych wyznań niechrześcijańskich sejm ustanowił państwowych urzędników stanu cywilnego. Przełożeni gmin żydowskich nie prowadzili więc akt stanu cywilnego, czynił do urzędnik cywilny. Tak było przez cały omawiany okres⁶.

Imię i nazwisko

W aktach urodzeń, ślubów i zgonów zawsze podawano imię własne osoby, imię ojca oraz nazwisko, na przykład Abram Moszk Judkowicz Goldemberg, Aron Bienio Lejzerowicz, Herszk Josielewicz Dymensztejn, Jankiel Aronowicz Puchalski, Jankiel Mortkowicz Rzotkiewicz, Moszek Berkowicz Zacharewicz. Z akt urodzeń Okręgu Bożniczego Łomżyńskiego w latach 1829, 1851, 1852 i 1867 autor wyno-

³ W. Jemielity, Ośrodki religijne, s. 27.

⁴ L. Kocoń, Ludność żydowska, s. 82.

⁵ W. Jemielity, Ośrodki religijne, s. 26.

⁶ W. Jemielity, Akta stanu cywilnego w Księstwie Warszawskim i Królestwie Polskim, Prawo Kanoniczne 38 (1995) nr 1 - 2, s. 164. Dla wszystkich wyznań akta spisywano w języku polskim, od 1/13 stycznia 1868 r. w języku rosyjskim.

tował wszystkie imiona żeńskie i męskie. *Imiona żeńskie*, w układzie alfabetycznym: Bajca, Basza, Baszka, Bejla, Bluma, Brajla, Chaja, Chana, Chaszka, Chawa, Chyna, Cyrla, Drobna, Dwera, Dwora, Estera, Etką, Fejga, Frejda, Froma, Gitla, Gruszka, Hejga, Hinda, Itka, Itta, Judessa, Jospa, Kiejda, Krejna, Leja, Liba, Mala, Małka, Marya, Maryan, Michla, Mirla, Minda, Necha, Nachla, Odes, Perła, Peszka, Rajed, Rela, Rejza, Rochla, Roda, Rouza, Rejza, Sora, Syma, Soszka, Szejna, Szyfra, Tede-ssa, Tema, Zysla. W podanych aktach urodzeń wymieniono 60 imion żeńskich. Najczęstsze były: Chaja 17 razy, Sora 16, Rochla 15, Leja 14, Felga 12, Estera 8, Ryfka 7, Etką i Szeja 6, Bejla 5, pozostałe imiona 1-5 razy. *Imiona męskie*: Aba, Abram, Ajzyk, Aron, Ber, Berek, Beniamin, Boruch, Całka, Chaim, Chackiel, Czesław, Dawid, Ela, Elias, Efraim, Fajba, Fiszka, Froma, Gimpel, Herszk, Iék, Idzk, Izrael, Jakier, Jankiel, Josik, Josk, Joszk, Jozef, Juda, Kielman, Kiwa, Lejba, Lejzor, Lemek, Litman, Manes, Matel, Mejer, Mendel, Micher, Mortek, Moszk, Nochyn, Osiej, Pejsach, Perec, Rubin, Sachar, Symon, Szaja, Szapsa, Szloma, Szolim, Szmul, Szymek, Szymon, Wolf, Zek, Zelman, Zyskind. W aktach urodzeń wymieniono 61 imion męskich. Najczęstsze były: Lejba 16, Chaim 15, Moszk 12, Abram, Dawid i Mejer 11, Jankiel 9, Berek, Izrael i Mortek 8, Szloma 7, pozostałe imiona 1 - 6 razy⁷.

Po upływie każdego roku, na końcu księgi urodzeń spisywano nazwiska w układzie alfabetycznym. Autor wynotował pierwsze dwa nazwiska z kilku lat. *W 1851 roku* były to nazwiska: Asz, Baranowicz, Chachałowicz, Chylinowicz, Dymkowicz, Dywanerowicz, Elianowski, Epsztejn, Frydsztejn, Funk, Gawron, Grobsztejn, Horodzyński, Jarzabek, Jeleń, Kawkowicz, Kędzierowski, Lewinsztejn, Lewkowicz, Markowicz, Mazur, Nowogrodzki, Ołtarz, Oznowicz, Pianka, Puchalski, Rozunowicz, Rzotkiewicz, Szczuczyński, Szeunowicz, Siewk, Śniadowski, Tobiasz, Trycanowicz, Wilczek, Wstęga, Zacharowicz, Zagrobowicz. *W 1852 roku*: Adaszka, Alef, Balikowski, Blumenfeld, Ciesielski, Choroszucha, Dąbek, Dusznicki, Exetowicz, Finkielsztejn, Flaton, Goldberg, Goldsztejn, Jastrzab, Jaworowski, Kon, Kwiatek, Lewkowicz, Luzem, Młynarski, Monsztejn, Neumark, Nisiołkiewicz, Kolejkowicz, Oznowicz, Partnowicz, Piątkowicz, Rotszyl, Rudnik, Słomka, Słucki, Toroszka, Tykocinier, Wiernik, Wiszowaty, Zając, Zambrowski. *W 1867 roku*: Abkiewicz, Asz, Brzoza, Burakiewicz, Chmielewski, Ciechanowiecki, Dymensztejn, Dymowicz, Ejzenfeld, Etkomuz, Flaton, Goldenberg, Grynberg, Hereck, Jakubowicz, Jeleń, Katz, Kawka, Lewandersztejn, Lipszyc, Łuksztyn, Malinowski, Mączyk, Nejmark, Olkin, Orzyński, Parycki, Perłowicz, Rozenberg, Rutkiewicz, Stolarczyk, Szusterowicz, Wapniarz, Wyszynski, Zdrojewski⁸. Nazwiska wśród Żydów polskich są zjawiskiem stosunkowo nowym, związanym z pozajęzykowymi. W zaborze rosyjskim obowiązek posiadania nazwisk wprowadzono na początku XIX wieku. Nie było administracyjnych nacisków w związku z brzmieniem nazwisk, najczęściej wymyślali je miejscowi urzędnicy. Dokładna rejestracja i identyfikacja ludności żydowskiej dawała możliwość skutecznego ściągania

⁷ Archiwum Państwowe w Łomży (skrót: APŁ), Akta urodzeń, sygn. 8, 38, 41, 72.

⁸ APŁ, Akta urodzeń, sygn. 38, 41, 72.

podatków i sprawowania kontroli⁹. Żydzi wyróżniali się swoimi imionami spośród innych mieszkańców Łomży, przy nazwiskach było to mniej widoczne.

Wiek nowożeńców

W aktach małżeństw głównymi postaciami są oczywiście kawaler, panna, wdowiec i wdowa. Autor skupił uwagę na wieku kawalera i panny, ponieważ wdowiec i wdowa mogą w aktach występować nie jeden raz. Do urzędnika stanu cywilnego przychodził rabin (lub zastępca rabina), oboje nowożeńcy, dwaj świadkowie, i oświadczaali, „że w dniu dzisiejszym przed rabinem zawarte zostało religijne małżeństwo między NN, że takowe poprzedziły trzy zapowiedzi w dniach ... w Bożnicy w Łomży, że tamowanie małżeństwa nie zaszło. Małżonkowie nowi zaświadczyli przytem, że umowy przedślubnej między sobą nie zawierali. Akt ten stawającym i świadkom przeczytany i przez zastępcę rabina i świadków podpisany lub pisać nie umieją”. Autor przebadał akta z niżej wymienionych lat.

Wiek	1829		1830		1831		1851		1852		1867	
	On	Ona	On	Ona	On	Ona	On	Ona	On	Ona	On	Ona
15				1								
16				9		1		5		6		3
17	1	3		2				2	10	7		6
18		2	1	2		6	15	20	5	5	8	5
19	2	2	4	2		1	3	6	2	6	7	7
20	1	4	3	3	1	2	3	12	1	2		6
21	1		2	1	1		4	1	1	1	2	1
22			3	3	1		6	2	1			2
23	2		2		1		1				2	
24	1		4	1	1		4	1			3	
25			2		2	1	3		1	1		
26	1		1				1		1		2	
27									1			
28									1			
29									1			
30	1		1									
32							2					

Oдноśnie kawalerów: w przedziale lat 17- 20 było 64 małżeństw, w przedziale lat 21 - 24 było 54 małżeństwo, w przedziale lat 25 - 32 było 25 małżeństw. Oдноśnie panien: dla lat 15 - 20 zawarto 137małżeństw, dla lat 21 - 25 zawarto 18 małżeństw.

⁹ D. K. Rembiszewska, Nazwiska Żydów w korespondencji Delegatury Polskiego Czerwonego Krzyża w Moskwie w latach 1920-1937, Studia Łomżyńskie, t. 20, Łomża 2009, s. 77.

Kawalerowie i panny wcześniej wchodziłi w związki małżeńskie. Ponadto byli wdowcy i dwie wdowy¹⁰.

Zgony

Do urzędnika stanu cywilnego przychodził ktoś z rodziny i dwaj świadkowie. Stwierdzali, że przekonali się naocznie o śmierci N, który zmarł dnia ..., mając lat... Akt zgonu został im odczytany, złożyli podpisy lub nie umieją pisać.

Lata	1829	1830	1831	1851	1852	1867
Do 1	8	2		9	22	20
1 - 3	11	2	3	10	19	44
4 - 5	1		2	2	2	4
5 - 10	5	1	9	1	23	16
10 - 15	2		1	1	5	7
15 - 20	2	2	3	4	7	4
20 - 25	2		9	5	8	6
25 - 30	3	3	1	4	8	4
30 - 35		1	4	5	19	4
35 - 40	1	1	2	4	5	6
40 - 45	1	1		6	9	7
45 - 50	1		2	2	7	1
50 - 55	1	1	6	6	10	8
55 - 60	2		3	4	4	2
60 - 65	2		2	4	8	5
65 - 70		1		1	3	
70 - 75	5	4	2	3	1	5
75 - 80	1		1	1	2	1
80 - 85		1		5		2
85 - 90				1		1
90 - 95						2
95 - 100			1			

W wymienionych latach było w umie 528 aktów zgonu. Do 1 roku życia zmarło 61 dzieci (11 %), 1 - 3 roku życia 89 (17), 4 - 5 roku życia 11 (2%), 5 - 10 roku życia 46 (9%); razem w przedziale dziewięciu lat zmarło 207 (39%) dzieci. W przedziale 10 - 15 roku życia 91 osób, 30 - 50 roku życia 102, 50 - 70 roku życia 73, 70 - 100 roku życia 28 osób¹¹.

¹⁰ APŁ, Akta małżeństw, sygn. 8, 9, 10, 38, 41, 72.

¹¹ APŁ, Akta zgonów, sygn. 8, 9, 10, 38, 41, 72. W latach 1831, 1837, 1852 i 1866 panowała cholera. Por. W. Jemielity, Cholera w XIX wieku w Łomżyńskim, Studia Łomżyńskie, 9 (1998), s. 7 n.

Podpisy

W aktach urodzenia, małżeństwa i zgonu zawsze zaznaczano, czy ojcowie dzieci, oboje nowożeńcy i świadek zgonu osoby zmarłej podpisali dokonany akt urzędowy lub że nie umieją pisać. Pozwala to stwierdzić, ile osób potrafiło się podpisać pod aktem urzędowym, a ile nie. Autor uwzględnił akta urodzenia i akta małżeństwa, odrębnie dla miasta Łomży i dla innych miejscowości Okręgu.

Miasto Ł o m ż a M i e j s c o w o ś c i

Ojcowie	1829	'30	'31	'51	'52	'66	1829	30	31	51	52	66
Podpisał	33	25	8	40	64	10	8	2	-	14	11	-
Nie umie	4	9	1	43	48	50	10	8	1	55	33	41

W mieście Łomży złożyło podpis 180 ojców dziecka, nie umiało pisać 155 ojców. W miejscowościach Okręgu podpisało się 35 ojców, nie złożyło podpisu 148 ojców¹².

Miasto Ł o m ż a M i e j s c o w o ś c i

Małżeństwa	1829	1830	1851	1852	1829	1830	1851	1852
On pisze	3	10	1	5	3	8	4	4
On nie	-	2	11	7	5	-	34	16
Ona pisze	3	10	1	3	3	8	3	3
Ona nie	-	2	11	9	5	-	35	17

W mieście Łomży wśród mężczyzn 19 złożyło podpis a 20 nie, wśród kobiet złożyły podpis 17 a 22 nie. W miejscowościach Okręgu odpowiednio: 19 mężczyzn podpisało się a 55 nie, 22 kobiety podpisały się a 57 nie. Podpisy składano w języku hebrajskim¹³.

Zawody

Do spisywaniu aktu urodzenia przychodził ojciec dziecka i dwaj świadkowie. Podawali swój wiek, zawód, miejsce zamieszkania, datę urodzenia dziecka, imię matki dziecka oraz imię dziecka, „któremu przy obrzezaniu nadane zostało imię N”. Dla określenia zawodów przydatny jest tylko ojciec, ponieważ świadkowie powtarzali się w danym roku. Autor rozróżnił zawody wykonywane w mieście Łomży oraz w innych miejscowościach Okręgu.

¹² APL, Akta urodzeń, sygn. 8, 9, 10, 38, 41, 71.

¹³ APL, Akta małżeństw, sygn. 8, 9, 38, 41.

1829-1831

1851-1852

1866-1867

Łomża. Inne miejscowości	Ł	Inne	Ł	Inne	Ł	Inne
Blacharz	2		1		2	
Brukarz	2		1		2	
Ceglarz					1	
Cieśla			1	2	1	
Cyrulik	1		1			
Czapnik			2		3	
Drwal	2					
Dzierżawca konsumpcji			1			
Dzierżawca domu zajezdnego			1			
Dzierżawca suchej arendy			2	1		
Fabrykant świec	1			2		1
Fabrykant octu				2		1
Farbiasz		2	6	3		
Furman	2		5		4	1
Garbarz	1		5			
Gospodarz	1	1				
Handlarz mąki, skór, wiktuałów, makaronu, zboża, żelaza	4	1	34	2	21	2
Kolektor loterii			1		2	
Kominiarz			1			
Kowal	1	1	2	7		4
Kramarz	17		10		7	
Krawiec	11	1	10	28	12	13
Kupiec	3	2				
Księgarz			1			
Malarz			1		1	
Markier (pośrednik w sprawach)			1			
Mąkarz					1	1
Młynarz	4		2	7	1	1
Mosiężnik			1			
Mydlarz	3					
Murarz			5		3	1
Muzykant				1		
Nauczyciel dzieci żydowskich		3				
Ogrodnik					2	
Olejarz				1		
Pachciarz (sprzedawca szmat ...)		1		4		1

Piekarz	4		1	5	4	
Pisarz przy konsumpcji					1	
Powroźnik					1	
Przekupnik					1	
Przy rodzicach			1		17	5
Rolnik				1		3
Rolnik czynszowy				3		
Rzeźnik	5		5	2	2	
Rybak				4	1	
Rymarz			1			
Solarz (sprzedawca soli)	2					
Spekulant			5	1		
Stelmach (koła do wozu)			1	1		1
Stolarz	2		6		6	1
Strażnik konsumpcji			5			
Stróż szpitala bóźnicy			2			
Strycharz (strych, część domu)				3		1
Subiekt towarów			1			
Szewc	3		9	24	5	4
Szklarz	1		2		1	
Szkołnik					1	
Szlifierz					1	
Szmuklerz (praca w drewnie ?)			3			
Szpektor (?)	1		3			
Szynkarz	1				3	1
Szynkarz trunków			1			
Szper (?)			1			
Świecarz						1
Tkacz				1		
Tokarz					1	1
Waciarz	1		4			
Własne fundusze			1			
Właściciel domu			1		1	
Wozimąka			1			
Woziwoda			1			
Wyrobnik	23	23	32	44	25	20
Zegarmistrz			2			
Żołnierz urlopowany					6	4
Kataryniarz			1			

W 680 aktach urodzenia wymieniono 78 zawodów. Najliczniej wystąpili wyrobnicy 167 (25%, nie używano nazwy robotnik), krawcy 75 (11%), handlarze 44 (6%), szewcy 35 (5%), stolarze 15 (2%), kowale i młynarze po 14 (po 2%). Zdarzało się, że wobec urzędnika stanu cywilnego ojciec rejestrował równocześnie urodzenie kilkoro swoich dzieci, dlatego przy poszczególnych zawodach mogą zaistnieć niepewne liczby¹⁴.

Współistnienie starozakonnych i chrześcijan

W aktach metrykalnych urodzeń, ślubów i zgonów nie znajdujemy odniesienia starozakonnych do katolików; w aktach tych występują sami żydzi. Na wzajemne relacje mieszkańców obu religii w I połowie XIX wieku wskazują niżej podane fakty. We wszystkich rozporządzeniach władzy cywilnej i kościelnej jest mowa o wyznaniach, a nie o narodowościach (Polakach i Żydach). W 1824 r. władze cywilne uznały za niestosowne, aby chrześcijanie podejmowali prace służebne w domach żydowskich, w usługach osobistych, dozwolona była praca w fabrykach, rzemiośle itp. W 1843 r. ktoś powiadomił biskupa sejneńskiego, że w Łomży katoliczka w szabat doiła krowy u starozakonnego. Miejscowy proboszcz wyjaśnił biskupowi, że prywatnie i podczas kolędy przedstawia parafianom niestosowność takich usług, gdyż one upadlają katolika. Co więcej, odmawia sakramentalnego rozgrzeszenia za tak ciężki występki. Ostrzegł też wszystkich kapłanów w Łomży, aby na tę sprawę zwrócili szczególną uwagę. Ponadto zobowiązał burmistrza miasta Łomży, by zalecił policjantom kontrolowanie osób trudniących się tego rodzaju zarobkowaniem i by karali winnych. Najcięższe przewinienie dotyczyło kobiet, które podejmowały się karmienia piersią dzieci żydowskie. W 1824 r. władze cywilne zakazały starozakonnym obnośnego handlu książkami pobożnymi dla katolików, to samo powtórzono w 1882 r. Dwa lata przed tą datą w Łomży starozakonny sprzedawał koronki, różańce, obrączki, medaliki i inne tego rodzaju przedmioty. Policja przejęła ich zawartość, a komisarz obwodowy powiadomił biskupa. W 1861 r. w Miastkowie na gruncie parafialnym, w pobliżu kościoła, mieszkali starozakonni: kowal, smolarz, szewc i krawiec. Kilku parafian domagało się ukarania proboszcza i żądali usunięcia żydów „aby nie urągali się obrządkom świętym katolickiej wiary, jak to dotąd miało miejsce”. Naczelnik powiatu łomżyńskiego przekazał sprawę wójtowi gminy Miastkowo, który nakazał starozakonnym w ciągu czterech dni opuścić mieszkania. Całą dokumentację przekazano gubernatorowi w Suwałkach. ten powołał się na rozporządzenie z 1821 r., które stanowiło, że starozakonni pod żadnym pozorem nie mogą osiedlać się w dobrach funduszowych kościelnych. Natomiast biskup diecezji sejneńskiej opowiedział się za pozostawieniem żydów do czasu upłynięcia rocznej

¹⁴ APL, Akta urodzeń, sygn. 8, 9, 10, 38, 41, 71, 72. Odnośnie wieku nowożeńców, zgonów, podpisów pod aktami i zawodów mieszkańców parafii katolickiej, por. W. Jemielity, *Mieszkańcy Łomży w pierwszej połowie XIX wieku*, Studia Łomżyńskie, t. 20, Łomża 2009, s. 7-31.

umowy, wówczas obie strony unikną kosztów i niedogodności¹⁵. W Łomżyńskim sieć parafialna katolicka istniała od dawna, każda parafia posiadała własny cmentarz. W początkach XIX wieku osiedlili się tutaj niezbyt liczni protestanci, i oni mieli swoje mogiły na cmentarzach katolickich, w wyodrębnionych miejscach. Po powstaniu listopadowym zaczęli przybywać prawosławni, których grzebano również na cmentarzach katolickich. Natomiast wyznawcy mojżeszowi zawsze zakładali własne cmentarze¹⁶.

Zdarzały się nawrócenia starozakonnych do religii katolickiej. W 1809 r. biskupi informowali króla Fryderyka Augusta, iż w przypadku udzielania chrztu żydowi, dawniej o egzaminie kandydata decydowały władze kościelne, podobnie jak wobec ludzi innych wyznań. Tymczasem w Księstwie Warszawskim obowiązują trzy egzaminy: przed aktuariuszem, w prefekturze i dopiero po liście rekomendacyjnym z prefektury jest egzamin wobec biskupa. W 1822 r. w Królestwie Polskim komisja rządowa ustaliła następujący porządek: w siedzibie wójta lub burmistrza przebadać kandydata do chrztu, protokół badań przesłać do komisji wojewódzkiej, która zwróci się do biskupa o wyznaczenie miejsca, gdzie kandydat będzie poznawał zasady nowej wiary. Te przepisy obowiązywały przez całe stulecie.

Z lat 1849-1866 zachowało się 61 protokołów, spisanych wobec wójta gminy i burmistrza miasta, dla 45 mężczyzn i 16 kobiet, w większości młodych osób. Jako powód zmiany religii najczęściej podawali to, że pozostając na służbie wśród chrześcijan uznali prawdziwość nowej wiary i chcą do niej się przyłączyć. Wójt lub burmistrz zadawali kandydatowi dziesięć pytań: „Skąd jesteś. Czego chcesz. Kto jesteś. Czy chcesz przyjąć wiarę katolicką. Czy trwasz w swoich przedsięwzięciach. Jakie masz do tego powody. Czy są wystarczające do odmiany wiary. Czy więcej nie masz czego dodać. Czy bieda nie skłania do zmiany wiary i może potem zechcesz wrócić do żydostwa. Czy wiesz, że prawo cywilne ukarałoby ciebie, gdybyś powrócił do żydostwa, przyjąwszy chrzest”. Od lat czterdziestych do I wojny światowej było pięć pytań, bardziej rozbudowanych: „Jak się nazywasz, ile masz lat, gdzie się urodziłeś i czym się dotąd trudnisz, czy masz rodziców przy życiu i co oni za sposób od życia mają, czy masz żonę, dzieci i gdzie, jaki ich życia sposób. Dawno nabrałeś chęci do przyjęcia wiary chrześcijańskiej i co cię powoduje do tego, czy nie uwodzisz się jaką namową lub może czasowa niedola przynagła cię do środka, w którym upatrujesz tylko lepsze w przyszłości życie. Jaki sobie sposób życia obierasz na potem, gdy zostaniesz ochrzczony na wiarę katolicką. Czy nie byłeś kiedy pod sądem za jakie przewinienie albo występki i w takich jak byłeś karany. Czy umiesz czytać pisać po

¹⁵ W. Jemielity, Obecność wyznawców mojżeszowych w życiu diecezji sejneńskiej, *Studia Teologiczne* 25 (2007), s. 326 - 329.

¹⁶ W. Jemielity, Cmentarze w diecezji augustowskiej czyli sejneńskiej, *Prawo Kanoniczne* 37 (1994) n 3 - 4, s. 267 n. Por. Tenże, Ewangelicy augsburscy w Łomży i okolicy, *Studia Teologiczne* 22 (2004), s. 323 n. Por. Tenże, Łomżyński dziekanat prawosławny, *Studia Teologiczne* 14 (1996), s. 181 n.

polsku lub po hebrajsku”. Obok wójta lub burmistrza występowali dwaj mężczyźni jako świadkowie. Protokół uwierzytelniony podpisem i pieczęcią wójta lub burmistrza przesyłano do naczelnika powiatu, następnie do gubernatora, z kolei do biskupa, ten upoważniał proboszcza do udzielenia chrztu, ksiądz składał biskupowi sprawozdanie z odbytej czynności, biskup informował o tym władzę cywilną, ta wprowadzała zmiany w księgach ludności.

Chrzest był poprzedzony nauką zasad wiary. Przygotowanie odbywało się w klasztorach i na plebaniach, za upoważnieniem władzy cywilnej i kościelnej. Klasztory kapucynów i benedyktynek w Łomży oraz klasztor sióstr szarytek w Szczuczynie wielokrotnie gościły starozakonnych, przeważnie na dwa lub trzy miesiące. Kandydaci czasami przerywali naukę. Ceremonia chrztu miała charakter uroczysty. W 1817 r. w Łomży chrzestnymi byli: Sylwester Obrębski, poborca generalny, z Anną Rejśmiłową, komisarzową skarbu, w drugiej parze Aleksander Rejśmił, komisarz skarbu, z Józefiną Jerzmanowską, pułkownikową, w trzeciej parze Józef Rawecki, adwokat, z Krystyną Munikowską, burmistrzową. W 1835 r. biskup polecił proboszczowi w Łomży zaprosić znakomite osoby na rodziców chrzestnych i dokonać chrztu w niedzielę. W 1849 r. w Kuczynie chrzest był zaraz po nabożeństwie niedzielnym, cała parafia przeżywała to wydarzenie. Do 1850 r. nawróceni żydzi zmieniali imię i nazwisko, po tej dacie mieli zachować nazwisko, jakie otrzymali przy urodzeniu, a nadal zmieniali imię. Zdarzały się powroty do judaizmu. W 1828 r. burmistrz przyprowadził do klasztoru w Łomży pewnego introligatora. Ten po dwóch tygodniach odwołał protokolarnie swoje zamiary. Za tę niestałość dostał plagi i zapłacił za czas swego pobytu w klasztorze.¹⁷

Summary

In 1826, the government of the Polish Kingdom formed synagogue areas (parishes) in place of the former municipalities, which centered around their Jewish population in a particular area. In 1832, Lomza boundaries were widened to include Rybaki estate which became the main concentration of Orthodox Jews. The number of Orthodox Jews in this District, which included Lomza and 40 surrounding villages was rapidly growing. Large groups of the Jewish population lived in Drozdowo, Gaæ, Gie³czyn, Piatnica, and Pucha³y. Among the most common female names were Bejla, Chaya, Etká, Esther, Felga, Leja, Rochla, Rivka, Sora, Szeja, and among men:

¹⁷ W. Jemielity, Obecność wyznawców mojeszowych w życiu diecezji sejneńskiej, *Studia Teologiczne* 25 (2007), s. 314 n. W. Jemielity opracował innych mieszkańców Łomży i okolicy, mianowicie: Ewangelicy augsburscy w Łomży i okolicy, *Studia Teologiczne* 22 (2004) 323-356. Łomżyński dziekanat prawosławny, *Studia Teologiczne* 14 (1996) 181-207. Mieszkańcy Łomży (katolicy) w pierwszej połowie XIX wieku, *Studia Łomżyńskie*, 21 (2010), w druku. Rosjanie w Łomży po powstaniu styczniowym, w druku.

Abram, Berek, Chaim, David, Israel, Yankel, Leib, Meyer, Mortek, Moszek, Szelma. Jews distinguished themselves by their names among other inhabitants of Lomza, with the last names, it was less visible. Knights and ladies married at a very young age. There was a huge child mortality. A significant proportion of fathers in Lomza and even more in other places were unable to sign their names on the act of birth. Also, most men and women did not sign marriage certificates. The examined acts of civil records provide 78 occupations. There were most laborers, tailors, shoemakers and sellers.

Jews and Catholics were meeting mainly for economic reasons. But even here the Catholics were not supposed to work in Jewish homes, and Jews were not supposed to sell religious objects. There were detailed regulations regarding change of faith from Judaism to Catholicism. While Protestants and Orthodox Catholic used the Catholic cemeteries, the Jews have always had separate cemeteries.

wobec usuwania krzyży ze szkół w 1958 r.

Krótki okres odwoły politycznej, trwającej od października 1956 r., przez znaczną część społeczeństwa został odebrany jako początek reformy systemu komunistycznego. Symbolem tego stał się też powrót do szkół lekcji religii i masowe wieszanie krzyży. Obserwując to wszystko nie zapominać sobie sprawy z tego, że przedstawiciele „władzy ludowej” planowali powrót do starożytnego rytuału. Najbardziej odwołując się do „odwoły porządniczkowej” pokazał Okólnik nr 26 z 4 sierpnia 1958 r., wydany przez Ministerstwo Oświaty. Dotyczy on przesłania przez Dywizję szkół i powoływał się na liczne przypadki, według autorów, niewłaściwego ich interpretowania przez Kościół, bądź nawet wywołanie „niepokojów”. Przedstawiciele władz szkolnych zobowiązani zostali do zwrócenia uwagi dyrektorów i nauczycieli oraz rodziców o obowiązku przestrzegania masz, między in. „Wskazywać należy na fakt, że krzyż i wychowanie w szkole i innych placówkach oświatowo-wychowawczych w ogólnym interesie państwa i w imieniu państwa”. Jako przykłady naruszania zasady świeckiego charakteru szkoły wymieniono także wieszanie krzyży w salach lekcyjnych, modlitwy przed i po lekcjach, udział uczniów i nauczycieli w nabożeństwach oraz pielgrzymkach.

Krokiem tym przeciwważało się duchowieństwo rzymskokatolickie, które m.in. odczytywało list Episkopatu, mówiący o ustaniu ze szkół symboli religijnych i o naruszaniu praw objęcia religii katolickiej – zakonników. Stało się tak m.in.

H. Korpiła, *Religia w Zakładzie Pedagogicznym. Sprawy związane z religią w polityce oświatowej (1944-1963)*, Białystok 1997, s. 223.

W sprawie objęcia religii w szkołach Państwa Łódzkiego. Wykaz dokumentów, opr. H. Korpiła, Białystok 1998, s. 16-17; A. Dudzik, *Polacy i Kościół w Polsce 1945-1978*, Kraków 1978, s. 74.